

УДК 504.05

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

А. Ю. Жулавський, канд. екон. наук, професор;

В. П. Гордієнко*, канд. екон. наук, доцент

Сумський державний університет,

2, вул. Римського-Корсакова, м. Суми, 40007, Україна

E-mail: arkadii.zhulavskiy@ukr.net

*Українська академія банківської справи,

57, вул. Петропавлівська, м. Суми, 40000, Україна

E-mail: gordiienko15@gmail.com

Доведено, що пріоритетними цілями забезпечення екологічної безпеки є своєчасне виявлення внутрішніх і зовнішніх екологічних загроз, а також формування і реалізація механізму їх попередження та усунення. Обґрунтовано, що основними складовими механізму забезпечення екологічної безпеки є нормативно-правовий, адміністративно-організаційний, економічний механізми та їх інформаційне забезпечення

***Ключові слова:** екологічна безпека, внутрішні та зовнішні загрози, охорона навколишнього середовища, організаційно-економічний механізм.*

Вступ

Економіка України характеризується високим рівнем використання ресурсомістких та енергоємних технологій, впровадження яких здійснюється без достатнього урахування вимог охорони навколишнього природного середовища. В цілому це призвело до надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, ґрунтів, а також нагромадження значної кількості промислових відходів. Тому важливого значення набуває розробка та впровадження комплексної системи забезпечення екологічної безпеки суб'єктів господарювання, виявлення внутрішніх і зовнішніх екологічних загроз та формування ефективного організаційно-економічного механізму забезпечення екологічної безпеки.

Питанням забезпечення екологічної безпеки присвячені дослідження провідних вітчизняних та зарубіжних вчених: Реймерс Н. Ф., Кларк Р. М., Хлобистов Є. В., Мішенін Є. В., Ришняк І. Н., Теліженко О. М., Мельник Л. Г., Гусев А. А., Дорогунцов С. І., Веклич О. О., Данілішин Б. М. та ін. Науковий доробок вчених щодо сутності понять «екологічна безпека», «механізм природокористування», факторів впливу, шляхів забезпечення та

оцінки екологічної безпеки постійно доповнюється, однак проблематика цього питання залишається відкритою. Зокрема, потребують подальшого розвитку науково-методичні підходи до формування і реалізації ефективного організаційно-економічного механізму забезпечення екологічної безпеки.

Постановка завдання

Метою статті є розвиток науково-методичних засад щодо формування та реалізації механізму забезпечення екологічної безпеки.

Результати

Становлення української державності має на меті побудову європейської країни з розвинутою економікою, спроможною задовольнити соціальні, матеріальні та екологічні потреби її громадян. Проте сучасний розвиток суб'єктів господарювання та життєдіяльність населення знаходиться під значним впливом дестабілізуючих факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Тому функція безпеки стає невід'ємною у забезпеченні дієздатності суб'єкта господарювання та достатнього розвитку людського потенціалу. З правової точки зору «безпека» – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [1]. Характеризуючи безпеку в економічному аспекті, її слід розуміти як можливість виявлення та використання ресурсів, необхідних для нормального та стабільного функціонування господарської одиниці, а також для її економічного зростання [2].

В системі забезпечення безпеки людини та держави найвищим рівнем є національна безпека, під якою розуміється стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за яким можливий їх сталий розвиток та своєчасне виявлення, запобігання, нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. Національна безпека охоплює національні інтереси, які включають в себе важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу, визначають потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [3].

Важливою складовою національної безпеки є екологічна безпека, яка відповідно до ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначається як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [4].

Реальні та потенційні загрози екологічній безпеці визначаються на законодавчому рівні. Так, основними загрозами в екологічній сфері є [3]:

- нераціональне та виснажливе використання природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних;
- неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води;
- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно

необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;

- неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності;
- посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів та біотехнологій;
- застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів.

Екологічна безпека забезпечується за рахунок здійснення широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Треба відмітити, що загрозлива екологічна ситуація в Україні формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного потенціалу держави. Сучасне антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу [5]. Використання стратегічних природних ресурсів на території нашої країни є аномальним і перевищує у 2-3 рази екологічно допустимі межі. Україна є однією із найбільш проблемних країн світу. За даними міжнародного рейтингу екологічних досягнень (Environmental performance Index), розрахованому фахівцями Єльського університету (США) за 25-ти показниками, що характеризують дієвість державної політики щодо збереження екосистем. Україна серед 132 країн світу у 2012 році посіла 102 місце (у порівнянні з рейтингом 2010 року Україна втратила 15 позицій). Незадовільний стан природного навколишнього середовища призводить до погіршення якості життя населення країни. Сума збитків, завданих надзвичайними ситуаціями техногенного та природного характеру, щорічно сягає 10 млрд грн. Причому, у структурі матеріальних втрат переважають збитки від надзвичайних ситуацій природного характеру [6].

Наявність значної кількості загроз екологічній безпеці потребує розробки напрямків їх усунення. У щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України у 2015 році [7] основними напрямками забезпечення екологічної безпеки визначено:

- реформування сфери охорони навколишнього середовища та зниження рівня його забруднення відповідно до екологічної складової «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом»;
- розвиток ресурсно-ефективної, «зеленої» та низьковуглецевої економіки, запровадження інноваційних ресурсоощадних та екологічно безпечних технологій;
- удосконалення інституційних механізмів державної системи природоохоронного управління;
- формування в суспільстві екологічних цінностей та засад сталого виробництва і споживання.

Реалізація цих напрямків забезпечується відповідним організаційно-економічним механізмом раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Саме цей механізм має стати інструментом забезпечення стійкої екологічної безпеки на господарському та регіональному рівнях.

У даному дослідженні механізм забезпечення екологічної безпеки на господарському рівні розглядається як система певних функцій, методів та важелів впливу на процес розробки і реалізації екологоорієнтованих управлінських рішень у сфері господарської діяльності.

Механізм забезпечення екологічної безпеки має виконувати такі функції:

- аналіз внутрішніх та зовнішніх загроз екологічній безпеці суб'єктів господарювання;
- формування технічних, організаційних та економічних умов забезпечення екологічної безпеки підприємства;
- мінімізація техногенного впливу виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього природного середовища за рахунок впровадження екологічно безпечних технологій виробництва;
- моніторинг рівня екологічної безпеки на підприємстві та території його розташування.

Основними принципами формування механізму забезпечення екологічної безпеки є принципи:

- превентивності (у системі забезпечення екологічної безпеки ідентифікація загроз має носити превентивний характер);
- плановості (планування заходів щодо забезпечення екологічної безпеки має бути складовою загального стратегічного планування на підприємстві);
- комплексності (охоплення всіх сфер діяльності підприємства заходами щодо забезпечення екологічної безпеки);
- законності (формування механізму забезпечення екологічної безпеки базується на нормах чинного законодавства);
- гласності (своєчасне донесення інформації про забезпечення екологічної безпеки до відповідного рівня управління);
- гнучкості (коригування цільових установок забезпечення екологічної безпеки у відповідності до змін внутрішнього та зовнішнього середовища);
- відповідальності (кожен рівень управління несе відповідальність за результати прийнятих рішень у сфері забезпечення екологічної безпеки).

Основними елементами механізму забезпечення екологічної безпеки на господарському рівні є нормативно-правовий, адміністративно-організаційний, економічний механізми та їх інформаційне забезпечення.

Правову основу механізму забезпечення екологічної безпеки складає нормативно-правовий механізм, під яким розуміється сукупність нормативно-правових актів, що регламентують процеси здійснення природоохоронної діяльності на всіх рівнях управління. Сучасне екологічне законодавство представляє собою комплекс нормативно-правових актів, які утворюють ієрархічно побудовану систему. В Україні створена достатня нормативно-правова база, яка регулює питання забезпечення екологічної безпеки, проте фахівцями міжнародних, державних і громадських організацій неодноразово зазначалося про необхідність удосконалення нормативно-правової бази у сфері екологічної безпеки [3]. Крім того, в контексті посилення глобалізаційних процесів та інтеграції України в європейський простір важливим завданням є узгодження національної нормативно-правової бази забезпечення екологічної безпеки з нормами законодавства Європейського Союзу. Незважаючи на велику кількість прийнятих

законодавчих актів у сфері забезпечення екологічної безпеки, існують суттєві проблеми та суперечності у їх застосуванні.

Адміністративно-організаційний механізм забезпечення екологічної безпеки включає систему методів та інструментів адміністративного впливу на суб'єкти господарської діяльності, до яких відносяться екологічна стандартизація і нормування, ліцензування, прями заборони та лімітування природокористування. Організаційні методи забезпечення екологічної безпеки базуються на екологічній експертизі та екологічному аудиті. Екологічна експертиза дозволяє оцінити внутрішні та зовнішні загрози екологічній безпеці. Її проводять з метою оцінки відповідності діяльності того чи іншого суб'єкта господарювання нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Процес екологічної експертизи передбачає оцінку й аналіз техніки і технологій на предмет їх екологічності, проектів перетворення природи, якості повітряного середовища, води, ґрунту, продуктів харчування тощо.

Вагоме місце у забезпеченні екологічної безпеки займає екологічний аудит, який передбачає перевірку екологічних аспектів діяльності підприємства, з метою визначення його відповідності нормативно-правовим вимогам і критеріям екологічної безпеки. Необхідно зазначити, що екологічний аудит в Україні до цього часу здійснюється епізодично, без належної системи та організації. Сьогодні в Україні сертифіковано близько 120 екологічних аудиторів та 50 організацій внесено до реєстру юридичних осіб, які мають право здійснювати екологічний аудит. Протягом року в середньому проводиться близько 20 обов'язкових та 30 добровільних екологічних аудитів, що свідчить про низький рівень екологічного контролю в країні. Значний тягар відповідальності за таке становище слід покласти на недосконалість українського законодавства, що регламентує відносини у сфері охорони навколишнього середовища та природокористування. Варто відмітити, що в Україні на сьогодні існує гостра потреба у розвитку екологічного аудиту території, впровадження якого дозволить більш успішно проводити реформування екологічно небезпечної економіки, забезпечити систематичну наукову оцінку екологічного стану регіону і його територіальної організації, реалізовувати на практиці результати аудитування та підвищити рівень забезпечення екологічної безпеки [8].

Основою механізму забезпечення екологічної безпеки є його економічний механізм. Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначений економічний механізм природоохоронної діяльності, який включає такі елементи: фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; створення фондів охорони навколишнього природного середовища; встановлення ставок екологічного податку та його розподіл; збори за спеціальне використання природних ресурсів; збори за погіршення якості природних ресурсів; надання суб'єктам господарської діяльності податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними природоохоронних та заходів з раціонального використання природних ресурсів; стимулювання охорони навколишнього природного середовища; відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; екологічне страхування. Більшість з

цих інструментів можна використовувати в економічному механізмі забезпечення екологічної безпеки на господарському та територіальному рівнях.

Саме екологоорієнтовані економічні інструменти є засобами (методами, важелями) впливу на економічний стан суб'єктів господарювання з метою орієнтації їхньої діяльності в екологічно безпечному напрямку. Залежно від змісту економічні інструменти забезпечення екологічної безпеки можна поділити на такі групи: адміністративно обумовлений перерозподіл коштів (штрафи, субсидії); фінансові трансферти; податки, платежі, кредити, пільги тощо; вільні ринкові механізми перерозподілу коштів, зокрема торгівля дозволами на викиди забруднюючих речовин; негрошові форми підтримки господарських суб'єктів (нагородження спеціальними відзнаками, безкоштовна реклама тощо).

Економічні методи та інструменти забезпечення екологічної безпеки повинні сформувати таку систему мотивації відповідно до якої, господарська діяльність з одного боку має бути прибутковою, а з іншого – забезпечувати екологічну безпеку підприємства і території.

Інформаційне забезпечення механізму екологічної безпеки відбувається у формі екологічного моніторингу, кадастрів природних ресурсів, екологічного паспорту підприємств та територій. З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень в Україні створена система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Нажаль стан цієї системи за рівнем організації та можливостями контролю основних параметрів навколишнього природного середовища не відповідає сучасним вимогам забезпечення екологічної безпеки. Основними причинами незадовільного функціонування державної системи моніторингу довкілля є низький рівень координації діяльності суб'єктів екологічного моніторингу, недостатній обсяг фінансування, а також застаріла технічна база збирання та обробки інформації в екологічній сфері. Суттєві можливості для удосконалення державної системи моніторингу довкілля в Україні має гідрометеорологічна служба за умови надання їй відповідного статусу Державної служби з гідрометеорології та моніторингу довкілля в системі Міністерства екології та природних ресурсів України [9].

Кадастрова форма надання інформації реалізується через кадастри природних ресурсів, які є систематизованим зведенням кількісних та якісних показників, що характеризують наявність, стан та рух природних ресурсів на даній території.

Екологічний паспорт суб'єктів господарювання включає: дані щодо впливу діяльності підприємства на навколишнє природне середовище; встановлення підприємству емісійних норм і нормативів забруднюючих речовин; планування підприємством природоохоронних заходів та оцінка їх ефективності; раціональне використання природних ресурсів; контроль за дотриманням підприємством діючого екологічного законодавства. Нажаль, на сучасному етапі, екологічний паспорт суб'єктів господарювання є декларативним документом, тому поставлені перед ним завдання у повній мірі не реалізуються.

В умовах антропогенного впливу на навколишнє природне середовище та появи значної кількості загроз екологічній безпеці увага має приділятися також розробці екологічного паспорту території, який є аналітичним збірником даних про стан навколишнього природного середовища на даній території. Екологічний паспорт території вміщує інформацію щодо державного екологічного контролю, міжнародного співробітництва в сфері охорони довкілля, переліку природоохоронних заходів, що здійснювались в поточному та минулих роках, перелік регіональних громадських природоохоронних організацій.

Висновки

Важливою складовою національної безпеки держави є її екологічна безпека, яка визначається як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Наявність значної кількості реальних та потенційних загроз екологічній безпеці потребує формування та реалізації організаційно-економічного механізму забезпечення екологічної безпеки. Основними елементами механізму забезпечення екологічної безпеки є нормативно-правовий, адміністративно-організаційний, економічний механізми та їх інформаційне забезпечення. Основою механізму забезпечення екологічної безпеки є економічний механізм, який передбачає використання економічних методів та інструментів забезпечення екологічної безпеки на господарському та територіальному рівнях.

SUMMARY

ENVIRONMENTAL SAFETY MECHANISM

*O. Y. Zhulavsky, PhD. Econ., Professor;
V. P. Gordienko*, PhD. Econ.
Sumy State University
2, Rimsky-Korsakov St., Sumy, 40007, Ukraine
E-mail: arkadii.zhulavskiy@ukr.net;
*Ukrainian Academy of Banking
57, Petropavlivska St., Sumy, 40000, Ukraine
E-mail: gordiienkovp15@gmail.com*

Detection of internal and external environmental threats and the mechanism for their prevention and elimination have been shown to be the priority objectives of environmental safety. The principal components of environmental safety are legal, administrative, organizational and economic mechanisms and their information support.

***Keywords:** environmental safety, internal and external threats, environmental protection, organizational and economic mechanism.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / РАН; Российский фонд культуры. – 3-е изд., стер. – М. : СЗБ, 1995. – 856 с.
2. Лекарь С. І. Поняття та зміст економічної безпеки [Електронне видання] / С. І. Лекарь // Форум права : Електронне наукове фахове видання. – 2012. – № 2. – С. 399-402. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12lcizeb.pdf>.

3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26.06.1991 № 1268-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Екологічна складова національної безпеки : основні показники і шляхи їх досягнення: Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/>.
7. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році : Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України / Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2015. – 684 с.
8. Мартиненко В. О. Екологічний аудит: проблеми формування та розвитку / В. О. Мартиненко, В. П. Гордієнко // Вісник Львівської комерційної академії. Серія «Економічна». – Вип. 36. – 2011. – С. 250-254. –
9. Пріоритети державної політики щодо зниження забруднення навколишнього середовища: Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/>.

Надійшла до редакції 21 березня 2016 р.